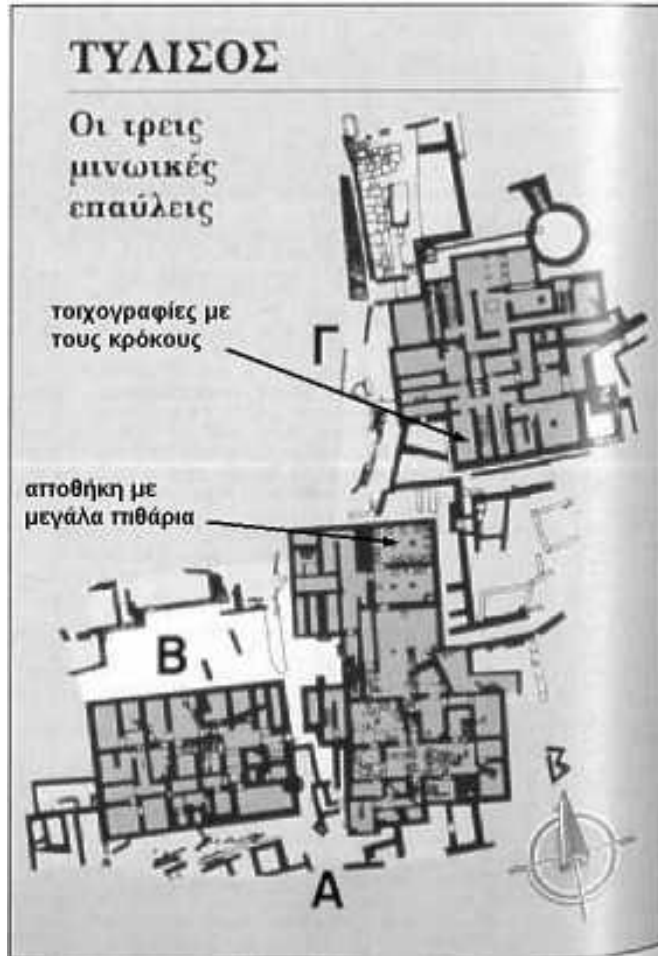

Ο κρόκος στη γη του Μίνωα

[Γιάννη Συλλινγάκη, Φαρμακοποιού](#)

Διαβαίνοντας προ ημερών τη λιθόστρωτη εσωτερική αυλή της πρώτης Μινωικής έπαυλης της Τυλίσου (Οικία Α), 15 χιλιόμετρα Δυτικά του Ηρακλείου και στη θέση της σημερινής ομώνυμης κωμόπολης που εδώ και 4.000 χρόνια διατηρεί αναλλοίωτο το όνομά της, ακολούθησα τα ίδια βήματα που έκανε ο τότε πλούσιος Άρχοντας, για να πάει στις μεγάλες του αποθήκες και άγγιζε τους **μεγάλους πίθους** που άγγιζε κι' αυτός κάθε φορά που έλεγχε τις προμήθειές του σε λάδι, κρασί, κλπ. Ρίχνοντας μια ματιά στον εικονογραφημένο οδηγό που είχα μαζί μου, ενημερώνομαι για την ανακάλυψη πιθαριών με **χρωστικές ουσίες** (κόκκινο, κίτρινο κλπ.), καθώς και τεραστίων χάλκινων καζανιών βάρους 50 κιλών το καθένα. Συνεχίζοντας την επίσκεψή μου στις επόμενες δύο Μινωικές επαύλεις, φθάνω στην Οικία Γ, όπου βρέθηκαν εξαιρετικές **τοιχογραφίες με άνθη κρόκου και κρίνα**, μοτίβα γνωστά και από άλλα μινωικά κέντρα και προφανώς ιδιαίτερης σημασίας για τους Μινωίτες.

Δεν χρειαζόμουν πλέον άλλο έναυσμα για να συνδυάσω τις λίγες ημέρες των διακοπών μου σ' αυτόν τόπο απ' όπου κατάγομαι, με μια έρευνα για τον κρόκο.

Η χαρακτηριστικότερη αναφορά στον κρόκο κατά την Μινωική εποχή είναι η τοιχογραφία του **“κροκοσυλλέκτη πίθηκου”** που βρέθηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του ανακτόρου της Κνωσού στο **“σπίτι των τοιχογραφιών”** και χρονολογείται στο 1500 π.Χ. περίπου. Ένας πίθηκος, σκυμμένος μαζεύει κρόκους. Η τοιχογραφία αναμφίβολα κρύβει κάποιο θρησκευτικό περιεχόμενο, αφού μια νέα **Μινωική τοιχογραφία της Θήρας** σώζει γυναίκες που συλλέγουν και προσφέρουν κρόκους στη θεότητα, δίπλα στην οποία εικονίζεται πάλι ένας πίθηκος.

Στο “**σπίτι των τοιχογραφιών**” της Κνωσού η φύση κυριαρχεί σε όλο της το μεγαλείο. Οι τοιχογραφίες αυτές απεικονίζουν τους βασιλικούς κήπους. Σε δύο απ’ αυτές βλέπουμε πιθήκους που ψάχνουν για αυγά, ανάμεσα σε διάφορα αγριολούλουδα, όπου δεσπάζουν οι κρόκοι.

Ας σταθούμε όμως λίγο στην αντιπροσωπευτικότερη τοιχογραφία, αυτή του “**κροκοσυλλέκτη πίθηκου**”. Όπως φαίνεται σε μία σύνθεση που εκτίθεται δίπλα του στο μουσείο Ηρακλείου, νόμιζαν παλαιότερα ότι ο κροκοσυλλέκτης ήταν ένα παιδί.

Ο Ολλανδός Snijder για τη σύνθεση του παράδοξου “**κυανού ποδός**” που “δρέπει” με ταχεία πειστική κίνηση κρόκους σε κήπους ονείρων, επέμεινε ιδιαίτερα για να πείσει για την ειδική προέλευση της μινωικής δημιουργίας. Από τα κομμάτια που σώζονται ήταν προφανές πως επρόκειτο για μορφή κινούμενη ζωηρά μέσα σε κήπο κόβοντας άνθη κρόκου. Η μορφή αυτή είχε διακόσμηση στην οσφύ, το στήθος και τους βραχίονες, ώστε εύλογα η σκέψη στράφηκε στην ανθρώπινη μορφή. Παρ’ όλα αυτά ένα στοιχείο ήταν αντίθετο. Γενικό κανόνα χωρίς εξαίρεση στη Μινωική ζωγραφική αποτελεί η **χρώση** του ανδρικού

σώματος ερυθρού και του γυναικείου λευκού. Θα έπρεπε να αναζητηθεί σοβαρός λόγος για την παράβαση του κανόνα, προκειμένου να χαρακτηριστεί η μορφή σαν ανθρώπινη.

Ανερμήνευτο παρέμενε ένα ακόμη στοιχείο, το “**κυανούν στέλεχος**” που αιωρείτο ελεύθερο μεταξύ δύο σειρών κρόκων και βράχων, από τις οποίες η επάνω ανάστροφη. (Ανήκει στην ουρά).

Πρέπει να δοθεί επίσης η πρέπουσα προσοχή στην ένδυση της κινούμενης μορφής. Η πλήρης **γυμνότης** είναι σπάνια στον μινωικό κύκλο τόσο για τις ανδρικές όσο και για τις γυναικείες μορφές.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τελικά τις χαρακτηριστικότερες απεικονίσεις του “**σπιτιού των τοιχογραφιών**”, μεταξύ των οποίων είναι οι “των Κυανών Πιθήκων” και η “του Κυανού Πτηνού”, που αποδίδουν εξωτικό τοπίο με ποικίλα άνθη φυτρωμένα στα βράχια και κρόκους σε θυσανωτές εκβλαστήσεις όπου τα εικονιζόμενα ζώα έχουν τρίχωμα ή πτέρωμα “κυανό”, προκύπτει αυτόματα το συμπέρασμα πως ο κροκοσυλλέκτης είναι πίθηκος.

Όλα αυτά τα τοιχογραφήματα παριστάνουν βασιλικούς κήπους με εξωτικά ζώα και πτηνά να περιφέρονται μέσα σε πλούσια βλάστηση όπου η **κηπευτική τέχνη μιμήθηκε τη φύση**. Τεχνητοί βράχοι, άτακτα πηγάζοντα νερά, πολύχρωμα χαλίκια, αναβρυτήρια, απετέλεσαν το κατάλληλο πλαίσιο όπου τα αγαπητά ζώα των μινών βασιλέων, πολλά από τα οποία ήταν δώρα ή αντίδωρα των “αδελφών Φαραώ”, ζούσαν απολαμβάνοντας την φαινομενική ελευθερία μέσα στην **κρητοαιγυπτιακή** χλωρίδα. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις οι τοιχογραφίες αυτές διδάσκουν για κηπευτικές διατάξεις που χρησιμοποιούσαν ειδικά ανθοδοχεία (γλάστρες) ή πρασιές ή κλιμακωτά βάθρα. Τέτοιες γλάστρες τοποθετημένες σε προεξέχοντα τμήματα βράχων “**ζαφορόκηπου**” (κήπου με καλλιέργεια κρόκου δηλαδή), των οποίων τα ωραία και ευθυτενή άνθη κόβει η μεταξύ τους κινούμενη μορφή, παριστάνει η τοιχογραφία “του Κροκοσυλλέκτη Πίθηκου”. Διακρίνει κανείς τα στελέχη των φυτρωμένων μέσα στα ανθοδοχεία ανθέων και σε μία περίπτωση μάλιστα να υψώνονται μεταξύ δύο συμμετρικών ζωνών. Ο κροκοσυλλέκτης φαίνεται να έχει περιορισμένη δράση αφού δεν συλλέγει κρόκους σε αγγεία ή κάνιστρα για να τα μεταφέρει στο ανάκτορο, αλλά απλά “δρέπει” άνθος ή άνθη από ανθοδοχεία του βασιλικού κήπου. Κατά τον Άγγλο ερευνητή Evans ο “Κροκοσυλλέκτης” υποκρύπτει χαρακτήρα παραστάσεως του **θρησκευτικού κύκλου**, συλλέγοντας τον ιερό κρόκο του οποίου την **σχέση με την μινωική θεότητα** γνωρίζουμε από άλλα παραδείγματα όπως η μινωική τοιχογραφία της Θήρας. Λόγω εντούτοις του ότι το φυτό χρησιμοποιείτο σαν **βαφική ύλη** από τους αρχαίους Αιγυπτίους, των οποίων οι σχέσεις με την μινωική Κρήτη ήταν στενές, βλέπει κανείς εκτός από την θρησκευτική και μία ωφελιμιστική χρησιμότητα που έκανε τους μινωικούς τεχνίτες να το περιλαμβάνουν στα έργα τους.

Στην Κρήτη συναντάμε τον κρόκο μόνον σαν αυτοφυές φυτό και δεν έχουμε καμία αναφορά πλην της μινωικής εποχής όπου εκαλλιεργείτο σε ειδικά “ζαφοροκήπια”.

Από το εικονογραφημένο βοτανικό λεξικό του Δημητρίου Καββάδα μπορούμε να ενημερωθούμε για τα είδη που φύονται στην Κρήτη και που είναι:

Crocus Sieberi (Κρόκος ο Σιβέρειος). Θεωρείται ενδημικό της ορεινής περιοχής της νήσου. Άνθη με σωλήνα λευκό, βραχύ και λοβούς 25-40 χιλ. μήκους, με χείλη ιώδη. Τα τρία εξωτερικά είναι γραμμωτά. Ανθήρες πορτοκαλόχρωσι, στίγματα πορτοκαλέρυθρα. Οι βολβοί του είναι εδώδιμοι ωμοί ή αλμυτοί.

Crocus Veneris (Κρόκος της Αφροδίτης). Και αυτό ενδημικό της Κρήτης. Άνθη ένα μέχρι τρία κατά βολβό, λευκά, με ινώδεις πολλές φορές γραμμές και φάρυγγα κίτρινο. Στίγματα σχισμένα σε τριχοειδή νήματα.

Crocus Boryi var. marathoniseus (Κρόκος ο Βορύειος ποικιλία Μαραθώνειος). Φύεται και στην Κρήτη. Άνθη με σωλήνα που ελάχιστα εξέχει από το έδαφος, κυανίζοντα στη βάση εξωτερικά, με φάρυγγα κίτρινο και λείο.

Crocus levigatus (Κρόκος ο λείος). Φύεται και στην Κρήτη. Άνθη με σωλήνα που εξέχει πολύ από το έδαφος και λοβούς λευκούς ή με 3 - 5 ιώδεις γραμμές. Φάρυγγας κίτρινος και λείος. Ανθήρες λευκοί, στίγματα ανοικτοπράσινα.

Crocus Cartwrightianus (Κρόκος ο Καρτβριτάνειος). Φύεται και στην Κρήτη, σε χέρσους και άγονους τόπους. Μοιάζει με τον *crocus sativus*, γι' αυτό θεωρείται από μερικούς σαν παραλλαγή του. Διαφέρει όμως από τον κίτρινο χνουδωτό φάρυγγα.

Η δημόδης ονομασία του κρόκου στην Κρήτη είναι “**ζαφορά**”. Η λέξη όμως αυτή για τον σύγχρονο Κρητικό είναι γνωστή μόνο από παροιμιώδεις φράσεις: “εγίνηκε κίτρινος σαν τη ζαφορά”, “είναι κίτρινος ωσάν τη ζαφορά”. Η ζαφορά ως πράγμα του είναι τελείως άγνωστη. Ότι όμως η ζαφορά και σαν όρος και σαν πράγμα του ήταν γνωστή κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους είναι αναμφισβήτητο. Σε Κρητικά έγγραφα του 17^{ου} αιώνα συναντάμε τοπωνύμια “ζοφορόκηπος” και “ζαφοροκήπια”. Από το “**Φορτουνάτο**” του Μάρκου Φώσκολου μαθαίνουμε τη χρήση της ζαφοράς την ίδια εποχή σαν άρτυμα στα μακαρόνια.

Τα Κρητικά κείμενα μας πληροφορούν πως οι Κρητικοί επί **Ενετοκρατίας** χρησιμοποιούσαν την ζαφορά. Ο **Χορτάτζης** στο Κρητικό δράμα “Γύπαρης”, μας αναφέρει σε έναν του στίχο:

“..και ζαφορίζου τα μαλλιά και δαχτυλιδωμένα

τα κάνουν κι'απομένουσι με τέχνη συθεμένα.”

Μας δίνει δηλαδή να ξέρουμε πως γύρω στα 1500 μ.Χ. οι Κρητικοπούλες έβαφαν τα μαλλιά τους με ζαφορά, που είχε επιπλέον την ιδιότητα να τα συγκρατεί σαν λάκ.

Η χρήση της ζαφοράς εξακολουθεί και από τους **Τούρκους** της Κρήτης (τουρκοκρήτες - μπουρμάδες) σαν αρτυματικό.

Ολόκληρο το φυτό χρησιμοποιήθηκε παλιότερα (περασμένος αιώνας) από τις γυναίκες της Κρήτης σαν βαφική ύλη. Μ'αυτό **έβαφαν τα μάλλια** του αργαλειού τους κίτρινα. Αν κατά τη βαφή προσέθεταν στο νερό αλκαλικές ουσίες, τότε τα βαφόμενα έπαιρναν ένα κόκκινο ανεξίτηλο χρώμα.

Εκτός όμως από τη βαφική και αρτυματική του χρήση, το φυτό εχρησιμοποιείτο και από την αρχαία και από την μετέπειτα θεραπευτική. Η σύγχρονη θεραπευτική στην Κρήτη απεναντίας δεν το χρησιμοποιεί.

Από την αναγέννηση και μέχρι πρότινος ακόμη, η **φαρμακευτική** χρησιμοποιούσε τα στίγματα του για την παρασκευή του κροκούχου βάμματος του σπίου (tinctura Opii Crocata), του συνθέτου βάμματος της αλόης (Tinctura Aloe Composita) και του σιροπίου του κρόκου (Syrupus Croci), παρασκευασμάτων που τόσα προσέφεραν στην παλιά θεραπευτική.

Η λαϊκή Κρητική θεραπευτική χρησιμοποιούσε αντίστοιχα τα άνθη του φυτού σε ματζούνια με αφροδισιακές ιδιότητες, τονωτικές και ευστόμαχες.

Αν και τόσο διαχρονική η χρήση του κρόκου στην Κρήτη, ίσως μάλιστα περισσότερο από κάθε άλλο μέρος της Ελλάδας μια και έχουμε αναφορές από χιλιάδες χρόνια πριν, εντούτοις σήμερα δεν παρουσιάζει εμπορευματολογικό ενδιαφέρον στο νησί και θα δυσκολευτεί πολύ κανείς να βρει λίγη ζαφορά για να αγοράσει.
